

Aan de hand van een artikelenserie van Herman Jan van Cuijk uit Boxmeer wordt de levensgeschiedenis van de Boxmeerse edelsmeden verteld.

UIT; Mededelingenblad NGV-afdeling Kempen- en Peelland vol.19 (2011) nr.4 (December) p.90-96

BOXMEERSE EDELSMEDEN,

DEEL 1 Boxmeerse meesters in de 18e eeuw

Wellicht kunt u zich herinneren dat op 5 september jl. in Boxmeer voor zeker € 52.000 aan eeuwenoud zilver gestolen werd uit het Kasteelmuseum. De inbrekers maakten onder meer ambtsketens, schilden en een antieke poederdoos buit. Volgens Omroep Brabant ging het om zilver dat de gemeente Boxmeer in de loop der tijd had aangeschaft. Een deel van het zilver is eeuwen geleden gemaakt door onder anderen fameuze edelsmeden uit Boxmeer.

De bekendste van deze edelsmeden zijn Rabanus Raab, zijn zoon Rutger Antoon Raab en zijn kleinzoon Rabanus Antoon Raab. Aan de hand van een artikelenserie van Herman Jan van Cuijk wordt de levensgeschiedenis van deze Boxmeerse edelsmeden verteld (1). In dit eerste deel staat Rabanus Raab en zijn voorouders centraal.

RABANUS Ter HULPERT vulgo RAAB EN NAZATEN

De levensgeschiedenis van de fameuze goudsmid in Kalkar (en mogelijk Boxmeer) en de stichter van een dynastie die in Vrije Heerlijkheid en daarbuiten grote bekendheid (en vele klanten) zal krijgen, is tot voor kort in nevelen gehuld geweest. Dank zij echter de jarenlange research van de in 1991 gestorven Stadtarchivar en leider van het Städtische Museum te Kalkar, Werner Kock, zijn Rabanus' afstamming, werk en familierelaties grotendeels reconstrueerbaar (2).

VOOROUDEERS (Ter HÜPERT / RAAB)

De 17de eeuwse stadsdata en "Liste van Kalkarer Neubürger" napluizend ontdekte Werner Kock dat Rutger, Rabanus' vader, uit Emmerich komt en eigenlijk Ter Hülpert heette. Door deze fantastische vondst kan Kock in de parochieregisters en oorkonden van Emmerich deze familie (geschreven onder de naam Terhülbert, Ter Hoopert of Ter Hoopert) traceren tot ongeveer 1330. De leden hiervan behoren tot zogenoemde "riddermatigen" van het graafschap Bergh (!) en bewonen een oude hofstede op de linker Rijnsoever tegenover Emmerich op Kleefs gebied. Rond 1400 huwen enige Ter Hooperts met "riddermatige" familieleden Von Der Corukorst, drossaards in dienst van de Heren van den Bergh. In deze aangetrouwde familie is de naam Rabodo (of Radboud) vanaf 1200 traditie vanwege hun (familie)relaties met graaf Rabodo van den Bergh (3) De Kalkarse onderzoeker ontdekt in de parochieregisters van Emmerich dat tussen 1450 en 1570 de voornaam Rabodo ook regelmatig voorkomt bij de familie Ter Hulpert, dan echter vaak afgekort tot Raabde of Raab. En vindt dat in 1508/9 enige leden van de familie (mogelijk omdat ze hervormd worden) van het hof 'ter poorten van Emmerich' naar Kalkar verhuisden (4). De protestantse tak van de familie 'doet 't goed' in het stadje aan de Rijn want zonen worden rechter en advocaat (5).

In tegenstelling tot deze neven blijft Raabde Ter Hoopert katholiek en bij/in Emmerich woonachtig. Diens zoon Willem Teehopert staat in 1627 in deze stad ingeschreven als burger en meester in de rechten en wordt hier omstreeks 1625 vader van Rutger. Deze krijgt verkering in Kalkar en huwt daar als Terhülbert met Hester (Ester) Hachten, wiens vaders jurist is en wat land bezit. In 1653 verhuist Rutger Ter Hulpert, vulgo Raab, met Hester naar Kalkar waar hij vijf jaar later als Licautiatius Juris wordt ingeschreven als 'Neuburger'. Het echtpaar krijgt 7 kinderen en verwerft klein landbezit in

Kalkar, Hönnepel en Appeldorn. Rutger brengt het tot schepen der stad (6) maar sterft in de nazomer van 1667 aan de pest. Zoontje Rabanus is dan 13 jaren jong.

Het verhaal van Werner Kock na 1667 gaat als volgt verder: "Dan begint voor het gezin een harde tijd. Het kleine vermogen dat er mogelijk is, is snel op en wordt het bittere armoede. Hester probeert het hoofd boven water te houden door eerst wat land te verkopen en later een 'Tuchgeschäft' te openen maar dit gaat mis en failliet omdat zij het geld voor de leveranciers niet kan opbrengen. Er komen klachten en het huurhuis 'de Poort van Antwerpen' moet worden ontruimd. Het gerucht gaat zelfs dat de weduwe Raab de doeken, servetten en het andere linnen voor de schuldeisers ergens begraven heeft. Dus worden ook de kinderen een voor een verhoord. In het proces-verbaal staat te lezen dat de 12-jarige Hen(ricus) Raab dan 'lacrimans' (huilend) zegt dat hij nog zo klein is en niet weet wat zijn moeder gedaan heeft. Toch gaat het enige jaren blijkbaar iets beter. In 1685 duikt in een akte de naam op van de jonge goudsmid Rabanus Raab, die hierin verklaart dat hij niet veel geld heeft omdat hij zijn hele familie moet onderhouden. Hij zegt verder dat hij en zijn jongere broer Eberhard (geb. 1661), goudsmid zijn geworden."

Terwijl deze broer van Rabanus, Eberhard Raaben, later als meester-zilversmid (ca. 1730) in Rees een atelier begint en zoon Rutger Antonius, geb. te Rees in 1688, na zijn leertijd naar Den Bosch vertrekt, daar in 1711 burger wordt en stamvader van het edelsmeden-geslacht Raaben, blijft Rabanus in Kalkar.

In genealogisch schema ziet de voorouderlijke stamboom van Rabanus Raab er als volgt uit:

circa 1330	geslacht Ter Hoopert / Ter Hooipoort	
	"riddermatigen" bij Emmerich	
	_____:	
circa 1500	katholieke tak	hervormde tak
	(Emmerich)	(Kalkar)
circa 1600	Raabde Ter Hoopert	
1627	Willem Teehopert (Emmerich)	
circa 1648	Rutger Ter Hulpert -X- Hester Hachten (vulgo Raab) jurist (Kalkar)	
1653	burger Kalkar	
1663/4	schepen	
1667+	door de pest	
	-----7 kinderen, o.w.-----	
Rabanus	Henricus	Eberhard
(1654-circa 1740)	(1655-)	(1661-c1730)
Goudsmid		goudsmid
meesterteken [RR]		meesterteken [ER]
tak: Kalkar/Boxmeer		tak: Rees/Den Bosch

RABANUS RAAB (KALKAR 1654-1739/40) edelsmid, keurmeester, schepen en kunstenaar

Geboren op 15 november 1654 te Kalkar, gaat Rabanus, zoon van Rutger ter Hulpert genaamd Raab, rond het jaar 1670 'ergens' in de leer als goud- en zilversmid. Helaas valt niet te achterhalen wáár en bij wie. Zijn eerste (bekende) werk dateert uit 1678 en is een retabelmonstrans die gemaakt is voor de kerk in Hanselaar en nu te pronk staat in de Nicolaikerk van Kalkar. Deze monstrans draagt het monogram [RR] in spiegelschrift en de graving dat "Judith Steinhoff bei Ihrem Leben ein silbren Keth von 24 ein halb Loth hier hat zugegeben Ao 1678". Ongeveer 5 jaar later trouwt Rabanus met Sophia Schöningh(s), een dochter uit een eerbare Kalkarse familie en de zuster van vicaris (later pastoor) van de Nikolaaskerk Joannes Schöningh. Sophia en Rabanus krijgen 12 (!) kinderen (7) van wie de in 1684 geboren oudste zoon Rutger Anton in vaders voetsporen treedt (8) en in 1720 te Boxmeer een atelier begint.

Volgens Werner Kock gaat het inmiddels prima met Rabanus, die na 1680 het meesterteken in spiegelschrift vervangt door gewone initialen [RR], want op 36-jarige leeftijd heeft hij zoveel opdrachten dat in zijn atelier 4 gezellen en 3 leerjongens werken (9).

Een maand voordat Rabanus veertig wordt, wordt een kroon gezet op zijn vakmanschap en werk, want op 5 oktober 1694 legt hij voor Bernard Lutger, controleur van Keurvorst Frederik II (later Koning Frederik I van Pruisen), de volgende eed af als eerste keurmeester van Kalkar: " Ich schwöre ein eydt zu Godt daß ich das Silber alhir zu Calcar so von den Goldtschmieden verarbeitet wirdt, getreulich probieren, und diesemnegst de Stimpel dar- auff setzen, und den von Stimpel kommende Geldren dem H. Commissaris Bernhardt Wilhelmun Lütger quartaliter getreulich ueberheben, den Contravenienten gebührendt ahnbringen. Und mich allerdings dem Churfürstl. gnd. Edicto -in omnibus et singulis- confirmiren solle und wolle."

Rabanus' ambt wordt niet door iedereen gewaardeerd, getuige het bijzondere voorval dat Werner Kock in de archieven van Kalkar en Kleef vond en vertelt (10). En dat tevens aantoonde dat meester Raab ook maar 'n mens is van vlees en bloed: met een temperamentvol en zakelijk karakter: "Kort nadat Rabanus Raab is aangesteld als keurmeester, komt goudsmid Lambert Kauffman na lange jaren afwezigheid weer terug naar zijn geboortestad Kalkar en wil zich hier vestigen. Hiermee schopt hij tegen het zere been van Rabanus, die tot dan 'heer en meester' is van het ambacht in Kalkar en er ontstaan spanningen tussen de twee edelsmeden, die zo hoog oplopen dat een gerechtsaantekening vermeldt dat er tussen beide heren een potige "Schlagery" ontstaat. Kauffmann druipt vervolgens af en pakt, omdat hij het keuren door Rabanus een belediging vindt voor zijn vakmanschap, zijn zilverwerk in een rugzak en gaat naar Emmerich om daar de bokalen, bekers en schalen te laten keuren. Keurmeester Schmitz heeft daar zogenaamd "die nothigen Stempelen nicht zur Hand" en stuurt de edelsmid naar Kleef. Hier komt Kauffmann direkt voor een dichte deur te staan want men weigert zijn zilver te keuren. In arren moede - en natuurlijk niet erg vrolijk - keert hij naar Kalkar terug. En dáár wordt het hem enige dagen later helemáál zwart voor de ogen als hij vroeg in de morgen en nog slaapdronken 'toevallig' controleur Lutger op de stoep vindt, die constateert dat op het zilver de keur mankeert en prompt alles in beslag neemt ! Kauffmann, laaiend, gaat bij Raab verhaal halen, krijgt daar de wind van voren en nul op zijn rekest. Dan dient de furieuze edelsmid een scherp bezwaarschrift in bij de Kleefse magistratuur en verlangt een gedetailleerd onderzoek. In de stukken van verhoor verklaart Rabanus Raab dan met een stalen en braaf gezicht, dat hij altijd bereid is (geweest) om het zilver van zijn goede vakbroeder Lambert te keuren en te merken."

Over de afloop van deze affaire kon Werner Kock geen documenten meer vinden. Wél zijn deze stukken het laatste 'levensteken' van goud- en zilversmid Kauffmann in de Nederrijnse en Kleefse

kontreien. Vermoedelijk heeft hij zich ergens anders gevestigd waardoor Rababus in Kalkar weer het rijk alleen heeft.

Van Rabanus' hand zijn een tweetal keurlijsten (12) bewaard gebleven maar noteert hierop alleen het gewicht van en het aantal zilverstukken die hij op gehalte keurt en geen namen van andere edelsmeden. Opvallend is wel dat hij op deze en andere documenten verschillend tekent: in 1694 is dat Raab, Raaben zu Calcar en Raebe (13).

Rond 1700 is Rabanus zakelijk actief in Boxmeer. Maar hij is er niet gevestigd als goud- of zilversmid, maar als grossier. Dit heeft te maken met enerzijds het immigratie-verbod dat de stad Boxmeer betreffende 'vreemde ambachtslieden' uit 1696 uitgevaardigd had, anderzijds zijn volle agenda in Kalkar. En mogelijk levert hij dan via de werkplaats van Peter van Oploo (zijn oud-leerling en edelsmid) zilverwerk af. Rabanus' werk - met het meesterteken [RR] - wordt dan in Boxmeer op gehalte getoetst en van keurtekens voorzien. Dit verklaart waarom de stralenmonstrans van Boekel (ca. 1700) en de kelk en ciborie (liturgisch vaatwerk) van Wanroij (1702) zowel zijn meesterteken als de 'stadskeur' van Boxmeer dragen.

De notities in het register van de Boxmeerse Petruskerk, die aantonen dat Rabanus en Sophia in 1721 en 1722 bij de doop zijn van hun kleinzoons Rabanus en Joannes sluiten óók perfect aan bij de inscriptie "AN 3 - 1723" die Van Cuijk vond op het zilverbeslag van het missaal in dezelfde kerk. Deze nauwelijks leesbare aantekening aan de binnenzijde van een van de sluitingen plús het meesterteken [RR] en het Boxmeerse 'stadsteken', zijn voor hem een bewijs dat Rabanus rond die tijd niet alleen regelmatig privé in Boxmeer bij Rutger, zijn oudste zoon, op bezoek komt, maar dat hij bovendien (zakelijk gezien logisch) nauw en ijverig met hem samenwerkt, die hier dan 3 jaren ("AN 3") een atelier heeft. De ciborie en wierookvat uit c1720 met [RR] en de Boxmeerse keuren (14) bevestigen dit, evenals trouwens het reliekkruis (H. Veronica) in de Boxmeerse Petruskerk dat uit diezelfde periode stamt (15). Van Cuijk vermoedt dan ook dat de slimme Rabanus - constaterend dat de Nederrijnse markt voor altaarzilver omstreeks 1700 verzadigd raakt en de Oost-Brabantse parochies dan aan vervanging van hun zilver toe zijn, waardoor een gehele nieuwe markt 'open' ligt die vanuit de Roomsche Vrijheerlijkheid probleemloos kan worden veroverd - dé grote animator en initiatiefnemer achter de schermen is geweest om in Boxmeer een atelier te starten. Om de bekende redenen is dat rond 1700 nog niet mogelijk, vandaar dat hij 'for the time being' levert via het atelier van Peter van Oploo.

Vervolgens geeft Herman Jan van Cuijk een prachtige gang van zaken: "Rabanus, geplaagd door de wetenschap dat hij een nieuwe, rijke bron van inkomsten heeft aangeboord maar er geen (goed) gebruik van kan maken, gaat na 1700 ijverig op zoek gaat een oplossing van zijn dilemma en naar mazen in de Boxmeerse wetgeving. Omdat hij zelf niet voortdurend in de Heerlijkheid aanwezig kan zijn (want dan riskeert hij o.m. zijn Kalkars burgerschap) is de oudste zoon en aankomend goudsmid Rutger het eerste antwoord op het probleem en dé aangewezen persoon om te zijner tijd in Boxmeer een atelier te openen. Een tweede probleem is hoe de vestiging van Rutger daar dan mogelijk te maken. De tijd heeft echter voor zakenman Rabanus vijf gelukkige scenario's in petto: De eerste voet tussen de Boxmeerse deur wordt gezet door dochter Anna Matthia die huwt met ene P. Mollemans, een broer van Jan Mollemans, logementhouder van 'Den Engel'. Anna meldt vader Rabanus in 1717 dat Peter van Oploo overleden is - waardoor in Boxmeer een plaats vrij komt - en dat diens familie van plan is om het huis, winkel en werkplaats, liefst aan een vakbroeder, te koop of te huur aan te bieden. Dat is geluk twee en drie. Het vinden van een geschikte (Boxmeerse) echtgenote voor zoon en edelsmid Rutger, die sinds 1713 in Den Bosch bij neef Rutgerus Raaben staat 'geparkeerd', is een volgende stap die gezet moet worden om de overname van het pand en inname van de opengevallen ambachtelijke plaats te vergemakkelijken. Dat lijkt niet eenvoudig, maar ook hier is mazzel nabij.

In 1720 hebben Rabanus en Anna in logement 'Den Engel' beet in de persoon van Anna's aangetrouwd nichtje Wilhelmina, de dochter van kastelein Jan Mollemans. Deze lijkt de koppelaars een goede partij voor Rutger die wel interesse heeft. Zoon- en broerlief wordt dan uit Den Bosch naar Boxmeer geroepen en aan Wilhelmina voorgesteld. En tot tevredenheid van vader en zus klikt het direct tussen die twee (geluk nummer vijf), waardoor -eindelijk- de dan 36-jarige vrijgezel Rutger een levenspartner gevonden heeft en Rabanus alle troeven in handen om, zonder al te veel problemen, in Boxmeer een atelier te beginnen dat dan gerund zal worden door Rutger en Wilhelmina. En uiteraard speelt dan bij al deze vreugde geld voor de bruiloft, huur van een atelier (Rabanus) en voor de borg (schoonpapa Henri Mollemans en Anna) geen enkele rol meer!"

Inmiddels is de ster van vader Rabanus in Kalkar tot grote hoogte gestegen. In 1710 is hij een man van aanzien in de stad en wordt dat jaar tot schepen benoemd en staat in 1714 op de Bürgerliste als eerste vermeld: "Rabanus Raab, Künstler". Hierna volgen andere notabelen zoals juristen en kooplui. Omstreeks 1735 neemt hij - dan krasse opa van tachtig - zeer waarschijnlijk kleinzoon en naamgenoot Rabanus in zijn huis op, leert hem het vak en komt op de ochtend van 12 augustus 1738 tot zijn grote schrik tot de ontdekking dat dieven 's-nachts een gat in de muur hebben gemaakt en met veel zilver en goud het hazenpad hebben gekozen. Hoezeer Raab en heel Kalkar hiervan geschrokken zijn leest het bericht dat twee dagen later naar de regering in Kleef wordt gestuurd:

"BERICHT DES KALKARER MAGISTRATS AN DIE KÖNIGLICHE REGIERUNG IN KLEVE..... EX OFFICIO Calcar, den 14 August 1738

Magistratus berichtet allerunterthänigst wegen dem zwischen dem 11. und 12. dieses Monats alhier geschehende Einbruch und Diebstahl Euer Königlichen Majestät müssem wir allerunterthänigst berichten, daß zwischen dem 11. und 12. dieses Monats des nachts alhier in der Stadt ahn des Goldtschieden Raaben Hauß mit Gewaltt ein Loch durch den Giebel gebrochen und dadurch viel Silber und Goldt aus dem Hauße gestohlen seyn und hatt der Thäter aber bis hierhin noch nicht können entdeckt werden und kann man versichern, daß lebenslang solchen Einbruch alhier in Calcar nicht geschehen ist. Welches Eurer Königl. Majestät haben referieren sollen, die wir in allerunterthänigster Devotion beharren...." 18)

Het archief van Kalkar geeft geen precieze dag waarop en jaar waarin 'Künstler' Rabanus Raab overlijdt. Men vermoedt echter dat dit in 1739 of 1740 geweest moet zijn.

Noten

(1)Deze artikelen zijn gepubliceerd in de jaarboeken van De Stavelij. De Stavelij is de Nederlandse Zilverclub die in 1975 ontstaan is als besloten gezelschap van zilverliefhebbers, met als doel de belangstelling voor zowel oud- als modern zilver te bevorderen en expertise op verschillende deelterreinen te stimuleren en te bundelen. De artikelen van de heer Van Cuijk zijn verschenen in de jaarboeken 2004 en 2005.

(2)Werner Kock: a) Artikel in 'Kalender für das Klever Land' 1967 en b) Ongepubliceerd manuscript.

(3)Graaf Rabodo van den Bergh (c1166-1200) komt samen met zijn broer Constantius voor d.d. 1166 en 1167/74 in respectievelijk de aktes 318 en 323 bij Sloet.

(4)'Neubürger Liste', 1508 Johan ter Poirten, (Raab) hoifzmit (hoefsmid) en 1509 Gerit ver Hoepert (Raab); 'Repertorium der Urkunden', Archiv III/16 (423), 1508 " Voor de rechter van Kalkar en schepenen Derick ingen Gront en Jacob Gey, doet Luijtken van den Graeff, weduwe van Meister Raeb, afstand van haar rechten, met betrekking tot het vermogen van de overleden priester Adam van Haelt."

(5)'Pfarararchiv St. Nicolai-Kirche Kalkar' (C) en 'Repertorium' (A): (A) 1649 I, 3 Henrich Raab, rechter Altkalkar en Grieth; (A) 1655 II,23 Het huis genoemd van Richter Hendrich Raab op de markt van Altkalkar; (C) 1672 XII,28 Thomas Ophorst en Reiner Venedien, schepenen, maken een landverkoop bekend, ten kantore van Johann Gottfried Raab, rechter; (C) 1673 IV,24 Berndt Giebkens en Reiner Venedien, schepenen Altkalkar, maken een landverkoop bekend, ten kantore H(einrich) Raab, de rechter.

(6)'Pfarararchieff', VII, 20 (U 306): 1663 Johan v Ruremundt en Rütger Raab, schepenen, maken bekend X, 28 (U 307): 1664 Richard de Nerée (Dr. Jur.) en Rütger Raab, schepenen, maken bekend ...

(7)De kinderen van Rabanus en Sophia: 1684 Rutger Antoon, 1685 Maria, 1687 Arnolda, 1688 Maria Magdalena, 1689 Elbert, 1690 Antoon, 1692 Anna, en hierna nog 5 kinderen.

(8)En ook nog -misschien- andere zonen, maar hierover is niets definitiefs bekend.

(9)Jammer genoeg geeft Kock hier en verder geen namen van Rabanus' leerlingen, waardoor we niet weten of er (later) naast Rutger Antoon nog andere zonen in zijn atelier worden opgeleid en of er onder deze leerlingen ook jongens zijn uit Boxmeer of Land van Cuijk.

(10)Werner Kock in het artikel 'Goldschmiede des Barock', pag 73-75, 'Kalender für das Klever Land', 1967

(11)Stadtarchiv Kalkar A82

(12)Ibid.

(13)Op 30 april 1721 bij de doop (als getuige) van zijn kleinzoon en naamgenoot Rabbanus Antoon en op 3 december 1722 bij de doop van kleinzoon Johannes Joseph. Dan is zijn vrouw Sophia doopgetuige.

(14)Zilveren ciborium uit c1720, [RR] met Boxmeerse keur i/h Rijksmuseum en het zilveren wierookvat met overeenkomstige keuren i/h Museum Boymans-van Beuningen, Rotterdam. Katalogus Rijksmuseum Amsterdam, zilvertentoonstelling dec 1979-feb 1980, afb 105 en 106

(15)Inventaris processie- en altaarzilver Petruskerk Boxmeer, Van Cuijk, mei 1994

Theo van Rooijen (Wordt vervolgd)